

SZABÓ ZSOLT

KÉT VILÁG HATÁRÁN: EGY DUALIZMUS KORI ORSZÁGGYŰLÉSI KÉPVISELŐ MENTALITÁSÁNAK RENDI ÉS MODERN ELEMEI*

Már a reformkorban foglalkoztatta a kortársakat a magyar középosztály kérdése. Az ekörül forgó viták végigkísérték a magyar sajtót egészen a 20. század elejéig. Az alapvető kérdések akörül forogtak, hogy lehet-e egyáltalán beszélni magyar középosztályról, ha nem, akkor hogyan lehetne létrehozni, milyen elemekből kellene egységesíteni, hogyan állnának össze egy egységes egészbe ezek az elemek, és mi lenne ennek az osztálynak a funkciója az ország jövőjére nézve. Az 1880-as évektől a vita egyik centrális elemévé vált a dzsentrikérdés. Nagyjából konszenzus létezett akörül, hogy a középosztály szétszórt darabjai között ez a csoport a fő tényező. Pontos összetételéről, vélt vagy valós hanyatlásáról azonban eltértek a vélemények. Az sem volt egyértelmű, hogy a dzsentrinek kellene-e magába olvasztania a középosztály többi lehetséges elemét, vagy idomulnia kellene a modernizáció során létrejött újabb csoportokhoz.¹ Egyes kortársak, de későbbi gondolkodók számára ennek a megvalósíthatósága megkérdőjeleződött, mivel a dzsentri és egy egységes középosztály más potenciális csoportjai között – mint például az iparosok vagy vállalkozók, akiket a kortársak gyakran többségében a zsidósággal azonosítottak – egymást kizáró, antagonisztikus gazdasági érdekeket és viselkedésformákat feltételeztek.²

A dualizmusban és a későbbiekben is átvett negatív sztereotípa szerint a dzsentri a kapitalista berendezkedéshez alkalmazkodni képtelen elszegényedett köznemesi rétegből alakult ki, és felhasználva maradék politikai erejét a vármegyei és állami hivatalokba kapaszkodva próbálta továbbra is fenntartani befolyását és úri életmódját.³ Történt ez annak ellenére, hogy nincsenek átfogó adataink, amelyek bizonyítják a kontinuitást az 1848-as és az időközben elszegényedett, kiegyezés utáni nemesi réteg között a vármegyei és állami apparátusban. Emiatt talán Kövér György magyarázata a legtalálhatóbb a dzsentrire. Szerinte a fogalmat érdemes sokkal inkább egy viselkedésszociológiai kategóriaként kezelni mintsem egy homogén társadalmi réteggént. Már csak azért is, mert a magatartásmód azonosítható

* A tanulmány elkészítését az NKFIH (OTKA) K 134378 azonosítószámú, a „Dualizmus kori parlamentarizmus regionális nézőpontból” című pályázat támogatta.

¹ Kövér 2003: 1119–1128, 1165.

² Erdei 1976: 22–30.

³ Hanák 1965: 25–27.

a dualizmus kori tisztviselők alsóbb nem nemesi rétegeiben is.⁴ Tanulmányom célja annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy mennyiben lehet ennek a viselkedésszociológiai kategóriának a jellemzőit a mentalitástörténet eszközeivel megragadni. Mennyiben lehet magyarázni egy, a dzsentri sztereotípiába beleillő embernek a gondolkodásmódját a dzsentri kategóriának a gondolkodásmódbeli automatizmusaival, és mennyiben játszanak közre az egyéni életút partikularitásai?⁵

Vizsgálatom alanya az 1820. november 12-én Máramarosszigeten született újságíró és politikus Várady Borbély Gábor. Annak ellenére, hogy szegény nemesi családból származott, korán megismerkedhetett Máramaros nemesi elitjével és a vármegyei közigazgatás működésével, ugyanis apja, Várady Ádám a vármegye főjegyzője volt 20 éven át. A Máramarosszigeti Református Gimnáziumban végzett tanulmányai után rövid ideig a lelkési hivatást fontolgatja.⁶ Végül viszont az ő családi hátterénél inkább megszokott pályát választja, amikor 1836-ban beiratkozva az Eperjesi Református Kollégiumba jogot hallgat, és megszerzi az ügyvédi oklevelét.⁷ Patvarista életét azonban elodázta idősebb testvérének hirtelen bekövetkezett halála, akit az apja a katonai pályára szánt. Az ő helyét vette át Várady, 1839-ben a 60. gyalogezredhez került mint „hadfi” vagyis tisztjelölt hadapród.⁸ 1841-től a nemesi testőrség tagja Bécsben, ahol testőrtársaival, Kerkápolyi Károllyal és Nyeregjártó Jánossal szerkeszti a *Remény* című irodalmi lapot. A testőrség tagjaként részt vett az 1843–1844-es országgyűlésen.⁹ 1845-ben hazatér, és elkezd a vármegyei pályafutását¹⁰ mint tiszteletbeli aljegyző az apja irodájánál.¹¹

A forradalom kitörésével kinevezik a táblabírói tisztségre, nyáron azonban a máramarosi nemzetőrségben találjuk mint századost. 1849 januárjától már őrnagyként kezdi el szervezni azt az egységet, mely végül a 105. honvéd zászlóalj lesz. Nagybányán oszlatja fel a Kazinczy-hadosztálynak azt a részét, amely ellenzi a zsidói fegyverletételt.¹² Forradalmi szerepvállalása miatt Cannstattba, majd Hohenheimba menekül. 1851-ben amnesztiát kapva hazatér vármegyéjébe, ügyvédi praxisa mellett aktív szerepet vállal a vármegye kulturális életében.¹³ Az ő nevéhez fűződik egy nyári színház,¹⁴ illetve a vármegye első óvodájának, az Erzsébet Kiseddóvó Egyletnek az 1854-es alapítása Máramarosszigeten.

⁴ Gyáni–Kövér (szerk.) 2006: 124.

⁵ Czoch 2006: 476.

⁶ Debreczeni-Droppán 2020: 29–30.

⁷ Várady 1890: 24–25.

⁸ Várady 1890: 42.

⁹ Várady 1890: 59, 72, 80.

¹⁰ ANRDM F45.338, 195/1845, Tekintetes nemes Máramaros megyének kiváltságos koronai Sziget városában tartatott köz- és kisebb gyűlései jegyzőkönyve, 1845. június 15.

¹¹ Várady 1890: 93.

¹² Bona 2015.

¹³ Várady 1892: 54, 84, 96.

¹⁴ OSZK Kt. VIII/1110. Várady Gábor Egry Gáborhoz intézett levele, 1858. június 5.

A tűzvészben megrongált Máramaroszigeti Református Gimnázium és templom rekonstrukciója is az ő és P. Szathmáry Károly író nevéhez fűződik.¹⁵

Forradalmár háttere és kulturális szerepvállalása miatt az Októberi diploma 1860-as kibocsátása után a vármegye másodalispánjának és a técsői kerület országgyűlési képviselőjének választják meg. Az országgyűlésen a Határozati Párt radikális szárnyához csatlakozott.¹⁶ A provizórium idején a liberális ellenzék vezető alakja volt, és a korrupciós ügyekkel meggyanúsított máramarosi királybiztos, Dolinay Péter ellen gyűjtött bizonyítékokat. A botrányokkal körülvett királybiztos eltávolítása után a vármegyei elit köreiből jóval népszerűbb királybiztos, Szepessy Mihály került a közigazgatás élére.¹⁷ Ennek következtében Várady pozíciója is megingott, és pályaváltásra gondolva a Nemzeti Színház intendánsi pozíciójára akart jelentkezni.¹⁸ Ez csak pillanatnyi ingadozás lehetett,¹⁹ ugyanis megtaláljuk a Határozati Párt balszárnyát tömörítő *Jövő* című újság szerzői között.²⁰

Az Anton Schmerling nevével fémjelzett rendszer bukása után azonban a politikai éghajlat ismét kedvezőnek bizonyult. 1865 februárjában Tisza Kálmán meghívására csatlakozik ahhoz az csoporthoz, melyből végül létrejött a Balközép Párt, a választások során pedig újra bekerül a parlamentbe.²¹ A kiegyezési tárgyalásokkal párhuzamosan Várady a megyei hatalmát konszolidálta. A helyi elit két másik meghatározó alakjával, Jura Györggyel és Szilágyi Istvánnal megalapították a vármegye első és sokáig egyetlen meghatározó újságját, a *Máramarost*. Pártjának ezzel hosszú időn keresztül véleménymonopóliumot biztosított. Közvetítői szerepe lehetett az ugyancsak 1865 februárjában létrejött kálinfalvi egyezményben is. Ebben a vármegye nemzetiségeinek elitjei megegyeztek abban, hogy a megyét attól a ponttól fogva két román, két magyar és két rutén fogja képviselni az országgyűlésben.²² Így mint a megye egyik legbefolyásosabb magyar politikusának hosszú időn keresztül biztosítva voltak mandátumai. Jól példázza ezt annak a ténye, hogy 1865-től 1890-ig végig a técsői kerület képviselője volt a törvényhozásban. 1906-ban hunyt el Máramaroszigeten.

Az 1867 és 1879 közötti időszak volt Várady pályafutásának csúcsa. Ebben az időszakban számottevő kulturális, politikai és gazdasági intézmények élén szerepelt. Egyaránt megtaláljuk az Első Erdélyi Vasút és a Kisbirtokosok Földhitelintézetének az igazgatósági tanácsában illetve a Magyar Északkeleti Vasúttársaságnak az alelnöki pozíciójában.²³ Aktív

¹⁵ Várady 1892: 132, 150–155.

¹⁶ Várady 1892: 314–315.

¹⁷ Deák 2018: 181.

¹⁸ OSZK Kt. VIII/1110. Várady Gábor Egry Gáborhoz intézett levele, 1862. július 26.

¹⁹ Várady 1862: 3.

²⁰ Szabolcsi (szerk.) 1985: 651.

²¹ Várady 1892: 236.

²² Várady 1892: 241–244.

²³ *Magyar Compass* 3 1875: 303, 309, 330.

tagja volt a szabadkőműves mozgalomnak²⁴ ugyanakkor az 1873-ban alapított Országos Kisedővő Egyesületnek az elnöki pozícióját is betöltötte, emellett pedig számos Máramaros vármegyei egyletnek a vezetőségében is megtaláljuk.²⁵ A politika terén a Balközép Párton belül is nőtt a befolyása. Az első delegációs tárgyalások következtében törés alakult ki a párton belül. A mérsékeltbb irányzat hangját képviselő *Hazánk* című újság alapítása is Várady és Podmaniczky Frigyes nevéhez fűződik,²⁶ 1873-tól pedig a Balközép Klub elnöke lett. Az 1875-ben bekövetkezett fúzió előtti tárgyalásokban is fontos szerepe volt, neve megjelent mint egy potenciális szabadelvű kormány igazságügy-minisztere.²⁷ Az egyesülés után a Szabadelvű Pártnak és a képviselőháznak az alelnöke lett.²⁸

A ranglétrán való további emelkedését egyre halmozódó adósságai és az ebből fakadó korrupciós botrányok gátolták meg. Pénzügyi problémái az 1873-as gazdasági válság idején kezdődtek. Visszaemlékezéseiben azzal magyarázza az eladósodást, hogy túlságosan könnyelműen vállalt kezességet mások adósságaiért.²⁹ A Jókai Mórral folytatott levelezéséből is ez tűnik ki.³⁰ A tartozások törlesztésére csekély számú és kevésbé jövedelmező birtokai illetve a cégvezetőségi pozícióiból származó részvényei elégtelennek bizonyultak.³¹ Valószínűleg emiatt lett az 1879-ben kirobbant ügynevezett rendjelbotrány egyik főszereplője. A terhelő adatok arra mutattak, hogy Várady egy „kijáró” volt, aki megígérte többek között egy Richter nevezetű vállalkozónak, hogy befolyását felhasználva állami kitüntetésben fogja részesíteni, amiért Richter neki 20 000 koronát fog fizetni.³² Büntetlenül került ki az ügyből, hírnevére azonban lemoshatatlan folt került. Tekintélye csak fokozatosan csökkent az 1880-as évek során. Megmaradt politikai befolyását adósságainak kifizetésére használta. Várady végül 1890-ben 70 évesen fejezte be politikai pályafutását.

Visszavonulásának évében kezdte el írni a *Hulló levelek* című háromkötetes visszaemlékezését is, melyet 1894-ben fejezett be, és az 1905-ben kiadott *Tarlózatok* című munkájával egészített ki. A köteteket illetve az 1865-től egészen a pályafutása végéig a *Máramarosban* hetente írt *Országgyűlési leveleket*, illetve fontosabb, programadó cikkeit használtam fel gondolkodásmódjának feltérképezésére. Ezekben nemcsak a kor fontos politikai eseményeiről tájékoztat és értékel, hanem vizsgálat alá vonja korának kulturális és társadalmi életét is. Mentalitásának megértéséhez fontos kiemelni, hogy meglátása szerint egy nemzetet két

²⁴ Így például a budai Szent István Páholy főmestere volt. MNL OL P 1081 IV.5. Szent István Páholy iratai, 1861–1886.

²⁵ Várady 1894: 110.

²⁶ Várady 1894: 19–21.

²⁷ Várady 1894: 172.

²⁸ MTAK, Ms. 4851/1. Ghyczy Kálmán visszaemlékezései, 1873, 1875.

²⁹ Várady 1894: 145–146.

³⁰ OSZK Kt V/632. Várady Gábor Jókai Mórhoz intézett levele, 1878. április 18.

³¹ BFL VII. 173.a-1891-381. Közjegyzői okirat, 1891. május 30.

³² Cieger 2011: 58, 82.

pillér tart fenn: egy politikai és egy társadalmi pillér. A politikai pillér feladata a helyes keretrendszernek a biztosítása, amelyben a társadalom érvényesülhet. Ha ez a keret biztosítva van, akkor a társadalom kitermeli a politikum számára a tehetséges embereket, akik még jobb keretrendszerrel állhatnak elő, ennek nyomán a társadalom is prosperál, mert több lehetőséget nyújt az egyén kibontakozására. Ebben a körforgásban történik a fejlődés. A két pillér közötti harmónia tökéletes volt 1848-ban. A társadalom képes volt előteremteni olyan embereket, akik megbontották a feudális struktúrát, amelynek következtében elfogadták az áprilisi törvényeket.

A harmonikus állapot a világozi fegyverletéttel felbomlott. A magyar társadalomra egy idegen politikai rendszer ráerőszakolta magát. Ez volt a neoabszolutizmus. Mivel a politikai rendszer nem a magyar társadalom gyökereiből eredt, korrumpálta azt a bürokratizmusával. Így indult hódító útjára a hivatalserzési mánia, mely leginkább a provizórium idején uralkodott el, és magával hozta a nepotizmust. A politikai rendszer ezáltal olyan keretet biztosított a társadalomnak, melyben csak az erkölcstelen magatartásmód hozhatott felemelkedést. Emellé társult a korszellem egyik jellemzője, a materializmus. Várady szerint a materializmus önmagában nem jó vagy rossz dolog, hanem az illető társadalom erkölcsi értékei alapján lehet a gazdasági fejlődés vagy a romlás eszközeként egyaránt használni. Így a kiegyezés megkötésére ez a két elem, a hivatalserzési mánia és a materializmus szövetkezett, és ebből jött létre a „címes korrupció”, amit Várady így írt le: „A nagy címek mindig emeltyűi a nagyravágásnak. A múlt évtizedek alatt bürokratikussá vált országban (mert ne tagadjuk, a németeknél is nagyobb bürokratákká lettünk) a »tekintetes úr«, a »nagyságos úr« címmel járó hivatalra törekszik; a »nagyságos« »méltóságos« akar lenni, ez pedig életét áldozná, hogy »excellenciás« lehessen.”³³ A rang- és hivatalhajhászshoz jól párosult a materializmus, mert a ranghoz illő vagyona volt szükség, így jöttek létre a „címkereskedői boltok”. Az talán csak a sors iróniája, hogy például Mikszáth Váradyt tartotta az egyik legnagyobb ilyesfajta „kereskedőnek”,³⁴ nem alaptalanul, hiszen karrierjének bukását is egy ilyen „tranzakció” jelentette. Várady ennek a fajta „címes korrupciónak” a legjellemzőbb megtestesítőjeként az arisztokratákat jelölte meg. Szerinte azért volt ez leginkább jellemző az arisztokratákra, mert ezeknek volt a legnagyobb veszítenivalójuk Magyarország modernizálódása során. Képtelenek voltak alkalmazkodni az új rendszerhez, ezért mindenáron arra törekedtek, hogy kapcsolati alapon hivatalt szerezhessenek fényűző életmódjuk fenntartásának érdekében. Ezt a fényűző életvitelt Várady nagyon gyakran ostromozta. Úgy látta, hogy az arisztokraták káros életvitelüket Bécsből vették át, mely mint a neoabszolutizmus hatalmi központja ennek a fajta korrupciónak a forrása volt.

³³Várady Gábor: Társadalmunk. Máramaros 1871. július 12. 1.

³⁴Mikszáth 1880: 31.

Nagy gondnak tartotta Várady, hogy ezt a fajta magatartásmódot az arisztokraták betegségként terjesztették, a „fertőzés” helyszínei pedig az általuk tartott bálók illetve a színházak voltak. Ezeket Várady két okból vetette meg. Az egyik az volt, hogy mind a színház mind a bál a nemzeti jelleg elvesztésének helyszíne volt. A résztvevők „nemzeti-etlen” jellege öltözködésükben nyilvánult meg, ugyanis minden férfi frakkot és cilindert viselt.³⁵ A színházban a színészek magatartásmódja is kihatott a nemzeti jelleg formálódására. Ezért vonta felelősségre Bulyovszki Lillát, amikor a Nemzeti Színháztól a pesti német színházhoz szerződött.³⁶ Ugyancsak közös tulajdonsága Várady szerint a bálóknak és a színházaknak, hogy a materializmus és a fényűzés által megkövetelt érzékiességet propagálva „elkábították” a nemzetet. Egyik cikkében Várady arra kereste a választ, hogy miért volt a pesti német színház mindig megtelve, és miért pangott a Nemzeti Színház. Válaszát az igénytelen, de az érzékekre ható német darabokban találta: „A németek szaporodtak-e vagy a magyarok fogytak, vagy tán mindkettő?... Sem egyik, sem másik: aljasodunk, süllyedünk; anyagiasság a jelszó, s a magasabb szellemi elvek ravatala fölött egy Debardeur táncolja a meghonosult kánkánt.”³⁷

Az arisztokrácia esetében a materializmus és a hivatalserzési mánia eszköze a fényűző életmód fenntartásának. Viszont a társadalom „modernebb” polgári rétegében a materializmus már öncél. Váradynál a tőzdespekuláns és az újságíró képviselte ezt a réteget, mindkettőt mélyen megvetette. A tőzdespekuláns iránt érzett ellenszenvé Váradynál úgy mutatkozott meg, hogy szinte minden nagyobb külpolitikai feszültséget és gazdasági válságot az ő mohó kezüknek tulajdonított. Így a trialista törekvések háttérben tőzdespekulánsok mesterkedéseit látta,³⁸ ugyanúgy az 1873-as bécsi krach mögött is ezeknek a telhetetlenségét vélte felfedezni.³⁹ Azt azonban sosem magyarázta meg, hogy miért lenne érdekükben ilyen dolgokat elkövetni, egyszerűen gonosznak tartotta őket.

Az újságírókkal szembeni ellenszenvé már csak azért is érdekes, mert részben ő maga is újságíró volt. Velük alapvetően az volt a problémája, hogy az olvasók számának növelése érdekében szerinte igaztalan dolgokat állítottak, vagy káros szokások folytatására buzdították az embereket. A politika terén főleg a miniszteri válságok idején mutatkozott meg a máramarosi képviselőnél az újságírók spekulációival szemben érzett ingerültség, akik szerinte a leghetetlenebb miniszterjelöltekkel álltak elő cikkeikben csak azért, hogy növeljék olvasottságukat.⁴⁰ Az idősebb Várady a hivatalnokokkal együtt egyenesen „ragadó, csipkedő” rovarokhoz hasonlította őket, akiket a legerősebb irtószer sem tudott eltávolítani

³⁵ Várady 1894: 51–53.

³⁶ Várady Gábor: Országgyűlési levelek LIII. *Máramaros* 1867. október 9. 2.

³⁷ Várady Gábor: Országgyűlési levelek XXII. *Máramaros* 1866. május 30. 1–2.

³⁸ Várady Gábor: Országgyűlési levelek LXXVII. *Máramaros* 1871. október 18. 1.

³⁹ Várady Gábor: Országgyűlési levelek XXXIII. *Máramaros* 1873. május 14. 2.

⁴⁰ Várady Gábor: Országgyűlési levelek XXVI. *Máramaros* 1873. március 13. 1–2.

a társadalmi életből.⁴¹ Magával az újságírás intézményével szemben is ambivalens érzései voltak, főleg azért, mert ezek a bálók fényűző világát dicsőítették az olvasottság érdekében: „És e mondhatni hajmeresztő fényűzésnek émelygösen tömjénező néhány szépirodalmi lap, nehogy elveszítse az – előfizető nőt, akinek báli ruhájáról vagy fejkéről meg nem emlékezett. Sok áldás, művelődés, polgáriasodás, morál terjesztett világon, de sok bűn követett és követik el dicső találmányod által, te, ki a betűk sokszorozásának mesterségével az embereket megajándékozta!”⁴²

Az arisztokraták által képviselt fényűzés, hivatal- és címhajhászás illetve a tőzsdespekulánsok és újságírók által képviselt materializmus miatt kialakult egy gyámkodásra szoruló társadalom: „A nemzet nem bír, vagy nem akar a maga lábán járni. A köztörvényhatóságok, községek, egyletek, egyesek rendszeresen ama fejős tehén alá tartják vödreiket, amelynek neve állam. Út, híd, töltés, gát stb. az állam pénztára után sóvárog, gyakran még akkor is, midőn egyes községek vagy éppen egyesek érdekeiről van szó. Oda jutunk, hogy a falusi árkot is a közlekedési minisztérium lesz kénytelen kitisztíttatni, míg a városi toronyőr vagy a falusi bakter fizetése belügyéri költségvetésben foglaland helyet.”⁴³ Életképtelensége miatt pedig a társadalom átalakul, germanizálódik, aminek riasztó jeleit pont a fővárosban vélte tapasztalni Várady.⁴⁴ Meglátásában a társadalomnak az életképtelensége miatti gyámkodás növekedése az abszolutizmus visszaállításához fog vezetni.⁴⁵

Várady két világ határán helyezkedett el, innen is eredeztethető világszemlélete. Már nem tartozott a rendi Magyarország feudális köznemességéhez, de a modern világba sem tudott teljesen beilleszkedni. Ezt jól példázza az arisztokratákról kialakított képe, mely hasonlított a rendi köznemességnek az arisztokráciával szemben tanúsított előítéleteihez. A tőzsdespekulánsokkal és újságírókkal szemben kinyilvánított ellenszenvé pedig inkább a dzsentri magatartásmód jellemzője volt.

Váradynak a rendi kor bizonyos elemeivel szemben érzett nosztalgiájában megnyilvánulnak a „régies” mentalitás maradványai. Erre nagyon jó példa egy utazása Máramaroszigetről Budapestre. A vonaton ülve arról az időszakról nosztalgiázott, amikor még szekérral kellett utaznia a fővárosba, kiemelve, hogy az lassúbb volt, de emberibb is az úton lévő megállóknak miatt: „In illo tempore minden faluban, melyet a jól-rosszul fenntartott országút átszelt, megállott az ember, hogy megérkezését jelentse, vagy búcsúpoharat koccintson. Azután Karácsonyi Tóninál vagy Pogány Ödönnél ebédelt, Pellionis Jóskánál vacsorált vagy megfordítva, ahol együtt egyszerre találta a vidám ifjút, vénét; megbeszélte velük

⁴¹ Várady 1890: 53.

⁴² Várady Gábor: Országgyűlési levelek XCIII. *Máramaros* 1875. január 30. 1.

⁴³ Várady Gábor: Országgyűlési levelek LIX. *Máramaros* 1871. március 1. 1–2.

⁴⁴ Várady Gábor: Országgyűlési levelek LXIX. *Máramaros* 1871. május 22. 1.

⁴⁵ Várady Gábor: Társadalmi bajaink forrása. *Máramaros* 1873. április 23. 1.

a napi eseményeket, a megye és ország dolgait s könnyebbült szívvel távozott odább.⁴⁶ Ezt váltotta fel a vasút, amely az „üzleti hanyathomlokésésnek, a folytonos számítgatásnak a gőzös motora”, és amelyen „időt kímélve, kényelmesen pihenve repülünk, de a lelkünk hidegen marad”.⁴⁷

A modern világgal szembeni értetlenség és a nosztalgia mellett Várady mentalitásának rendi maradványai vármegyéjének idealizálásában is megnyilvánultak. Az elmaradott és szegény Máramaros vármegye érthető módon sokkal otthonosabb volt számára, mert nosztalgijának tárgyai Máramarosban még részben megtalálhatók voltak. A ritka és szegényes máramarosszigeti bálók az ő szemében a nemzeti jelleg hordozói voltak. Az emberek nem voltak felszínesek, ami szerinte abban nyilvánult meg, hogy a vármegye előkelő személyiségeit is „tekintetes” vagy „méltóságos” helyett „urambátyámnak” és „nénémasszonynak” lehetett szólítani. A vármegye életkörülményeit így jellemezte: „Agyagos, sziklás, kemény talaj ez a miénk, ahol a sok százados bükk és sudar fenyő dacol az idők viharával; nem futó homok, mely fűszálakat is betakarja.”⁴⁸ Ezek az életkörülmények olyan embereket neveltek, akik képesek voltak helytállni a történelem bármely viszontagságával szemben. A szülőföld jellemformáló erejéhez hozzátartozik az is, hogy Várady magát gyakran „megszelídített máramarosi medveként” írta le.⁴⁹

Viszont a rendies jellegű vonások mellett azonosíthatunk nagyon is modern elemeket Várady gondolkodásmódjában. Erre jó példa az a megoldás, amit a neoabszolutizmus által megtört, a materializmus által tovább korrumpált és ezeknek következtében gyámkodásra szorult társadalom bajaira ajánlott. A társadalmi apátia ellenszerét az oktatásban és az egyéni példamutatásban látta. A példamutató embert a következőképpen jellemezte: „A ki órát órához, napot naphoz toldva dolgozik, még pedig a pihenésre legszükségesebb időn kívül folytonosan dolgozik, annak jut ideje egyrészt az anyagiak beszerzésére, tehát a jelen igényeinek fedezésére, más részről a társadalom szellemi tőkájének öregbítésére, biztosítására, t. i. a közművelődési, jótékony s más közhasznú intézetek működésének megszilárdítására s a községi és törvényhatósági élet fölvirágoztatására.”⁵⁰ Tehát az egyén szorgalmában rejlik saját anyagi jólétének forrása, de példamutatása által a társadalmi jólét forrása is, ez pedig a liberalizmus egyik alapvetése.⁵¹ Ezt a fajta gondolkodásmódot tükrözték Várady azon cikkei, melyek Máramaros vármegye gondjainak okait keresték. Sosem ezekben a rendszerszintű problémákban jelölte meg a bajok gyökerét, hanem egyéni jellemhibákat emelt

⁴⁶ Várady Gábor: Országgyűlési levelek LXIII. *Máramaros* 1874. április 22. 1.

⁴⁷ Várady 1905: 31.

⁴⁸ Várady 1894: 260.

⁴⁹ Várady 1892: 48.

⁵⁰ Várady Gábor: Társadalmi bajaink forrása. *Máramaros* 1873. április 23. 1.

⁵¹ Schlett 2018: 51–52.

ki, melyek szerinte jellemzőek voltak az átlag máramarosi – de főleg rutén – emberre mint pl. az alkoholizmus és a lustaság.⁵²

Mentalitásának modern részéhez még két fontos elem tartozott. Egyrészt a nők munkavállalásáról képviselt álláspontja, amiről így írt egyik cikkében, melyben arról tudósított, hogy a képviselőházba először női gyorsírókat neveztek ki: „Ma triviális élceket gyártanak azon eshetőség fölött, hogy a képviselőház termébe nő fog belépni: de a megszokottság és a tapasztalás nyújtotta cáfolat nemsokára megszegyenítendi a szűkkeblű élcelőket. Nyissunk minél nagyobb tért a nő munkásságának anélkül, hogy házi körétől elvonjuk őt, vagy szűkebbre szorítsuk e körét.”⁵³ Másrészt nacionalizmusa is mentalitásának modern részéhez tartozott. Ez kiderült a *Máramarosban* írt egyik cikkéből, melyben Istóczy Győzőnek antiszemita beszédét értékelte: „Valóban mind megannyi furcsa, csaknem együgyű kérdés! A kasztok túlsúlya vergődés ellenében a helyes egyenlősítés a legbiztosabb óvszer, míg egyes fajok s nemzetiségek szupremáciájának, vagy káros felülemelkedésének alig van más gátja és antidotuma, mint ügyesség ellenébe ügyesség, életrealitás ellenébe nagyobb életrealitást helyezni s a művelődési és előrehaladási törekvésben a versenytért győzedelmes megtartani.”⁵⁴ Ebben a szövegrészletben a zsidók kirekesztése ellen érvel, azt állítva hogy egy bizonyos nemzetnek a „káros felemelkedése” ellen a legjobb védelmi eszköz az egyenjogúsítás, mely biztosítja a nemzetek közötti verseny lehetőségét, amelynek következtében versenyhelyzetből fakadóan az egymással versenyben álló nemzetek felerősödnek. Ez a fajta nacionalizmus a liberalizmusnak az egyik gondolatából fejlődött ki, mely szerint az ember a természet erőivel versenyez a túlélésért. Ebből alakult ki az a nacionalista felfogás, amit Várady is képviselt, melyben az ember helyét a nemzet, a természet helyét pedig egy másik nemzet vette át.⁵⁵

Várady visszaemlékezéseiben is jól érezhető, hogy két világ közé szorult. A sajtóban folytatott tevékenységével szemben itt azonban egy számottevő különbséget is észlelhetünk. Megvannak ugyanazok az előítéletek az arisztokráciával és a társadalom modernebb elemeivel szemben, mint a fiatalabb Váradynál, de a visszaemlékezésekben sokkal nyomatékosabban vannak hangsúlyozva. A *Hulló levelek* és a *Tarlózatok* narrátora már teljesen reményvesztett és megkeseredett. Ennek oka valószínűleg abban kereshető, hogy 1905-re, mire a visszaemlékezéseit megírta, a dualista Magyarország is teljesen megváltozott, modernizálódott, és a politika is eldurvult. Így érthető, hogy a reformkorban szocializálódott máramarosi képviselő számára már teljesen idegennek tűnt. Barátainak java része már meghalt, vagy tőle távol lakott. Lehetséges, hogy ezért tekinthető a visszaemlékezéseken

⁵² Várady Gábor: A vasúti miatti panaszok. *Máramaros* 1874. április 8. 1.

⁵³ Várady Gábor: Országgyűlési levelek L. *Máramaros* 1870. december 28. 2.

⁵⁴ Várady Gábor: Országgyűlési levelek CII. *Máramaros* 1875. április 14. 1–2.

⁵⁵ Janowski 1999: 141.

áthaladó narratív szál egy „dekadenciátörténetnek”. A visszaemlékezések egy egyszerű, egyenes, erős igazságérzetű és elveihez mindig hű embernek a történetét mesélték el, aki egy olyan világba született, amely értékelte nemes erényeit, viszont egy olyan világban kell meghalnia, amely feláldozta az erkölcsöt a materializmus oltárán. Jellemének formálódására három fontos tényező hatott. Az első a máramarosi egyszerűségben és szegénységben töltött gyermekkor.⁵⁶ A második a reformkor nagy egyéniségeinek, mint Széchényi Istvánnak vagy Beöthy Ödönnek a példamutatása, melyek döntő hatással voltak a fiatal felnőtt jellemére.⁵⁷ A harmadik pedig a 48-as tűzpróba és az azt követő bujdosás. Eddig a pontig tartottak az „aranyidők”, és ezután jött a szenvedés, a hanyatlás.⁵⁸

A dekadencia okait az öreg Várady ugyanabban jelölte meg, mint a fiatal: a materializmusban és a „címes korrupcióban”. Tulajdonképpen emiatt a kiegyezés után már egyre kevésbé voltak képesek az emberek az ő generációjának – akiket ő „aranyifjaknak” nevezett – az áldozatait és erkölcsi normáit értékelni. A később dualista Magyarországnak a hálátlansága megfogalmazódott a jó cselekedetnek a mibenlétéről alkotott elképzelésében: „Minő könnyű és kényelmes lenne a jó cselekedet, ha annak mindig hála volna a jutalma. Hisz épen az teszi a jótett gyakorlását erénnyé, hogy többnyire rút hálátlansággal, gonosz ellenségeskedéssel, vak gyűlölettel viszonzózzák.”⁵⁹ Viszont a megkeseredettség tetőfokát Várady a *Hulló levelek* folytatására írt *Tarlózatok*-ban érte el, amely 1905-ben jelent meg. Ebben az egybegyűjtött negatív tapasztalatok miatt arra a lesújtó következtetésre jutott, hogy Magyarországnak és a birodalomnak a helyes útra való visszatérését csakis egy újabb nagy katasztrófa biztosíthatja, ezért is végezte utolsó munkáját egy kérdéssel: „Vajon nem lenne-e szükség még egy második Königrätzre?”⁶⁰

FORRÁSOK

Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Maramureș, Baia Mare (ANRDM)

F 45 Prefectura Județului Maramureș, 1329–1950 [Máramaros megye iratai, 1329–1950]

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

VII. A jogszolgáltatás területi szervei. Pesti (1875-től) Budapesti Királyi Törvényszék (1946-tól Budapesti Törvényszék) iratai

⁵⁶ Várady 1894: 260.

⁵⁷ Várady 1890: 76–78.

⁵⁸ Várady 1890: 109.

⁵⁹ Várady 1890: 94.

⁶⁰ Várady 1905: 107.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)
 P 1081 Magyarországi Jánosrendű Nagypáholy (1870–1886)
 Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára (MTAK)
 Ms. 4851/1. Ghyczy Kálmán visszaemlékezései
 Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Levelestár (OSZK Kézirattár)
 Fond V/632. Várady Gábor Jókai Mórhoz intézett levelei
 Fond VIII/1110. Várady Gábor Egressy Gáborhoz intézett levelei

Máramaros, 1866, 1868, 1870–1871, 1873–1875.

Magyar Compass, 1875.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Bona Gábor 2015: *Az 1848/49-es szabadságharc tisztikara, Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban*. ADT Arcanum Digitális Tudománytár <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Bona-bona-tabornokok-torzstisztek-1/tabornokok-es-torzstisztek-az-184849-evi-szabadsagharcban-23DD/iii-eletrajzi-adatok-273C/torzstisztek-27A0/varady-borbely-gabor2BCA/?list=eyJmaWx0ZXJzIjogeyJNVSI6IFsiTkZPX0tPTlIfQm9uYV8xIl19LCAicXVlcnkIOiAidlx1MDBlMXJhZHkgZ1x1MDBlMWFJvcij9> – utolsó hozzáférés: 2022. december 14.
- Cieger András 2011: *Politikai korrupció a Monarchia Magyarországon 1867–1918*. Budapest.
- Czoch Gábor: A mentalitástörténet. In: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Budapest, 473–500.
- Deák Ágnes 2018: Vizsgálat egy megyei királybiztos ellen hivatali visszaélés ügyében, 1863. *Századok* (152.) 1. 171–214.
- Debreczeni-Droppán Béla 2020: Egy máramarosi hazafi: A 200 éve született Várady Gábor pályája. *Honismeret* (48.) 6. 29–39.
- Erdei Ferenc 1976: A magyar társadalom a két világháború között. *Valóság* (16.) 5. 22–58.
- Gyáni Gábor – Kövér György (szerk.) 2006: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Budapest.
- Hanák Péter: A magyar „középosztály” fejlődésének problémájához. *Valóság* (5.) 2. 23–39.
- Janowski, Maciej 1999: Kecskék és tokhalak. A közép-kelet-európai liberalizmus sajátosságai a francia forradalom és az első világháború között, *Aetas* (14.) 2. 130–146.
- Kövér György 2003: Középrend vagy középosztály(ok)? Társadalomteremtő fogalomalkotás Magyarországon a reformkortól az első világháború végéig. *Századok* (137.) 1. 1119–1168.
- Mikszáth Kálmán 1880: *Tisza Lajos és udvara Szegeden, Fény- és árnyképek*. Budapest.

- Schlett István 2018: *A politikai gondolkodás története Magyarországon, II. kötet*. Budapest.
- Szabolcsi Miklós (szerk.) 1985: *A magyar sajtó története III/1. 1848–1867*. ADT Arcanum Digitális Tudománytár <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/SajtóTörténete-a-magyar-sajtó-története-1/a-magyar-sajtó-története-ii1-18481867-1253/509a-hatvanas-evek-sajtoja-18601867-1863/611iii-a-hatarozati-parti-balkozepi-sajto-1993/5-a-jovo-1A24/?list=eyJmaWx0ZXJzIjogeyJNVSI6IFsiTkZPX0tPTllfU2FqdG9Ub3J0ZW5ldF8xIl19LCAicXVlcniOiAialx1MDBmNnZcdTAxNTEifQ> – utolsó hozzáférés: 2022. december 14.
- Várady Gábor 1890: *Hulló levelek I. kötet*. Máramarossziget.
- Várady Gábor 1892: *Hulló levelek II. kötet*. Máramarossziget.
- Várady Gábor 1894: *Hulló levelek III. kötet*. Máramarossziget.
- Várady Gábor 1905: *Tarlózatok*. Máramarossziget.

ON THE BORDER OF TWO WORLDS – TRADITIONALISM AND MODERNISM IN THE MENTALITY OF A 19TH CENTURY HUNGARIAN MEMBER OF PARLIAMENT

by Zsolt Szabó

Summary

The existence of the “Hungarian gentry” and their role within the Hungarian middle class is still a question of Hungarian historiography. It is difficult to describe it precisely, but the current view of historiography is that it can best be described as a behavioural sociological category. I will try to capture the mental-historical characteristics of this category through the recollections of Gábor Várady, a late 19th century politician and journalist from Máramaros, and his articles in the “Máramaros” newspaper. The narrative of his recollections is a story of decadence, the struggles of a man of noble character who manages to survive the turbulent years of revolution and neo-abolitionism, but by the time of the Compromise in 1867 he is less and less aware of the society around him, which he sees as pervaded by immorality, materialism and the pursuit of office. His typical behaviour is most identifiable in his antipathy towards stock speculators, journalists and the aristocracy. It would be simplistic, however, to explain the peculiarities of his way of thinking in these terms. The pitfalls of his personal career, such as his corruption cases arising from his debt, the turn-of-the-century transformation of Hungarian political life, and his isolation in old age, all lead the elderly politician to develop an aversion to modern elements of Hungarian society and to idealise certain elements of the old world. The interesting thing about his thinking is that, alongside all this, modern elements of liberalism and nationalism are equally present.

Keywords: gentry, dualism, history of mentality, conservatism, modernity